

УДК 821.161.2-31

І.В. Романова**ГЕРОЙ У ПРОТИСТОЯННІ ЗІ СВІТОМ (НА МАТЕРІАЛІ РОМАНУ І. БАГРЯНОГО «ТИГРОЛОВИ»)**

Роман І. Багряного «Тигролови» є об'єктом зацікавлення багатьох науковців, зокрема й щодо проблеми змагання багрянівського героя та системи. Так, М. Балаклицький схильний розглядати це питання в контексті «нової релігійності» письменника, акцентуючи при цьому на тому, що «...світ самопожираючої, суїцидальної цивілізації залишений Богом...» [2, с. 30]. Т. Качак звертає увагу на антитоталітарному звучанні твору, зауважуючи, що «образ головного героя роману Івана Багряного “Тигролови”... – це пропагування ідеї людської нескореності й боротьби за життя, антитоталітарний виклик» [4, с. 30-31]. Утім, ці та інші розвідки (зокрема, такого дослідника, як М. Сподарець [6]) створюють потужну основу для осмислення протистояння людини і світу у творі. А тому мета нашої роботи полягає в розкритті екзистенціалістського складника щодо означуваної проблеми.

У романі «Тигролови» І. Багряний, значною мірою перебуваючи під впливом раннього українського модернізму (неоромантизму), зобразив героя, який змагається зі своїм оточенням, ширше – зі світом. Антитоталітарний зміст твору суголосний європейському літературному контексту, у якому синтезувалися погляди провідних інтелектуалів на проблему перетворення людини на річ. Своєрідним узагальненням подібних роздумів стали слова А. Камю – одного з учасників руху Опору у Франції: «Європа, батьківщина гуманізму, стала батьківщиною нелюдності... Лиха стали тепер нашою спільною батьківщиною, нашою землею обітованою» [3, с. 311]. Роман І. Багряного «Тигролови» побудовано на опозиції людини та системи. Тоталітарна машина силоміць нав'язувала особистості сутності, які й визначили пріоритет зовнішнього, детермінованого буття. Така практика відбувалася в атмосфері страху та постійного терору насе-

лення з метою пришвидшити уніфікацію людини. У романі художнім утіленням дисгармонійного світу є образ поїзда-дракона, наповненого «проглиненими жертвами, живими мертвяками» [1, с. 26]. Арештанти, що перебувають у ньому, відчувають безвихідь, приреченість на загибель, оскільки «то є “ешелон смерті”, – етапний ешелон ОГПУ – НКВД» [1, с. 27]. Посилення трагізму у творі супроводжується тим, що у в'язнів відібрано не тільки речі, які характеризують матеріальний світ і за такої ситуації не мають жодного значення, а найголовніше – пісню, що в умовах загальної духовної дезорієнтації єднає людину зі «своїм», виконуючи захисну функцію: «В'ється та пісня над драконом, стелиться над торами, б'є крилом під колесами. А він її ріже, він її чавить, він її роздирає на шмаття... [1, с. 29].

Атмосфера несвободи, що панує в поїзді, увиразнюється через мотив «загратованості», який набуває особливого звучання в наступних романах І. Багряного. У «Тигроловах» він розширює своє значення: з одного боку, є символом фізичного обмеження людини в тоталітарному світі; з другого – це знак внутрішньої розбалансованості, втрати своєї самості, неспроможності змагатися з оточенням. У творі І. Багряний демонструє, так би мовити, екзистенціалістський парадокс: головний герой Григорій Многогрішний в атмосфері «загратованості» не тільки не втрачає себе, а, що характерно, прагне перевірити свій внутрішній потенціал. Своєрідним підґрунтям такої життєвої позиції є питомий індивідуалізм. Виділяючи себе з натовпу, герой готовий іти на ризик, аби в такий спосіб зберегти унікальність свого буття. Тому в «Тигроловах» акцентується увага письменника на рисах української ментальності як таких, що активізують зусилля особистості в боротьбі із системою.

Питання збереження людської самості у ворожому середовищі набуває особливого звучання тоді, коли Григорій Многогрішний зіштовхується з абсурдністю оточення. Уперше безглуздість світу він відчуває, перебуваючи в Україні. Це відбувається в момент арешту та ув'язнення, про які дізнаємося зі згадок самого героя. Екстремальна ситуація посилює рефлексії Григорія Многогрішного щодо причин обмеження людської свободи. Його внутрішня неспроможність знайти

логічне пояснення подібному стану речей приводить арештанта до усвідомлення абсурдності звинувачень на його адресу, а відтак, і до розуміння безглуздості світу, у якому приречена жити особистість. Проте ув'язнення героя є чинником духовного змужніння людини.

В атмосфері безвиході та упослідженості герой постає сам на сам зі своїм буттям. Через самотність та страх як феномени людського існування він приходить до розкріпачення внутрішнього ества, що супроводжується своєрідним прозрінням. Прояви зовнішнього, детермінованого буття поступаються особистісним прагненням, насамперед бажанню боротися за самого себе. Бунт головного героя можна розглядати як протест проти перетворення людини на річ. У цьому контексті непогодження з визначенням другорядної ролі людини трансформуються в метафізичну площину. Саме в бунті Григорій Многогрішний виявляє себе як особистість, яка бореться за власне «я». Герой здатен пожертвувати своїм життям задля збереження власної автентичності, а це, у свою чергу, підтверджує зростання його самосвідомості, яке обов'язково відбувається в «ситуації». Відтак бунт стає головним виміром буття людини, він стимулює її боротися за себе. З метою увиразнення образу бунтівника у ХХ столітті І. Багрянний в уста професора, який їде в «Тихоокеанському експресі номер один», укладає довідку про першопроходців Сибіру: «І було їх двоє, тих піонерів: навіжений протопоп Авакум... Але цей розкольник був другим. А першим був – бунтар і “ізмєнник” – “малоросійський” гетьман на ймення Дем'ян Многогрішний» [1, с. 34]. Очевидно, згадка про двох історичних осіб не є випадковою, більш того, як зазначає автор, герой є нащадком Дем'яна Многогрішного, який у 1668–1672 рр. гетьманував на Лівобережній Україні, відкрито виступив проти російської царської політики, через що й був засланий до Сибіру.

Характерно, що випробування, які довелося подолати арештантові, розмежовуються на фізичні та психологічні. Кілька днів, проведених ним у тайзі, без їжі, без засобів до існування, доповнюються внутрішніми колізіям, які, без сумніву, є набагато важчими. Екстремальна ситуація активізує рефлексії не лише стосовно минулого, згадки про які є надзвичайно болісними, але й перспективи: «Хто

він? Вепр, що сховався в хащах від мисливців. Без права на життя, без пашпорта. Вепр! Завтра його наслідять, і треба буде кидатись на пропад, ламаючи куші головою» [1, с. 120].

У тайзі Григорій Многогрішний зустрічає родину Сірків, яка багато років тому емігрувала з України і «створила» на Далекому Сході іншу Україну. Ізолювавшись від інших, сім'я навчилася боротися за виживання в умовах дикої природи, яка загартовує людину: «Тут всюди однаково чигає смерть. Навіть на печі. Тож виходь перший» [1, с. 62]. Автор зображає такий рід діяльності Сірків, як полювання на тигра, що розцінюється як вияв найвищої майстерності. Підкорення тварини – це не просто справа, що приносить прибуток (власне, з цього сім'я й живе), а щось набагато більше: полюючи звіра, людина випробовує власний запас міцності, передусім внутрішній. Знайшовши прихисток у Сірків, герой також стає тигроловом, ширше – він кидає виклик світу.

Метафора полювання в контексті твору розкриває свій полісемантичний зміст: переслідуваним стає Григорій Многогрішний, який свідомо кинув виклик ворожому світу (невипадково в англійському перекладі роман вийшов під назвою «The hunters and the hunted» – «Переслідувачі і переслідувані», що розкриває не тільки опозицію *людини та звіра*, а також протистояння людей). Переслідувачем Григорія Многогрішного стає майор Медвін, з яким головний герой познайомився ще в Україні, де йому було висунуто обвинувачення. У художньому світі роману постать останнього не зазнає розвитку: вона є сталою у своїй негативній маркованості. По суті, єдину інформацію про Медвіна як особу отримуємо зі спогадів головного героя про катування, які проводив слідчий: «Що він з ним не робив!.. Він йому виламував ребра в скаженій люті. Він йому повивертав суглоби. Він уже домагався не зізнань, ні, він добивався, щоб той чорт хоч заскавчав і почав ридати та благати його, як то роблять всі» [1, с. 40]. Натура енкаведиста увиразнюється й такою деталлю, як його прізвище, що в контексті роману стає знаком ворожості. Епізод, що підтверджує цю думку, міститься в розділі «Навзаводи зі смертю», у якому Григорій Многогрішний стає свідком такої картини: «Величезний чорний

ведмідь, ставши на задні ноги, намагається схопити пащею людину, що, забившись у розколину межі камінням, люто відбивалась прикладом рушниці» [1, с. 51]. Убивство героєм звіра носить символічний характер і розглядається як проекція на майбутні події, насамперед убивство Медвина в тайзі.

Кристалізація поглядів Григорія Многогрішного на протистояння людини та оточення відбувається під час поїздки до Хабаровська: «Його тягло глянути на той заборонений для нього світ... Вабило кинути дерзкий виклик самій своїй долі» [1, с. 140]. Розділ роману «Смішні та печальні походеньки» характеризується увиразненням настанови героя на боротьбу з дисгармонійним середовищем як особистісного обов'язку. Як бачимо з твору, бунт та втеча з «ешелону смерті» – це початковий етап духовного вивіщення Григорія Многогрішного над зовнішнім буттям. Натомість саме під час поїздки до Хабаровська відбувається прозріння героя: боротьба за звільнення власного «я» трансформується в метафізичну площину. Бунт стає невіддільним від самої людини, яка протестує проти свого перетворення на річ серед інших речей. Щоб показати процес девальвації людини в тоталітарному світі, І. Багрянний удається до створення негативно маркованого образу «експреса, которий возит дрова і лес» [1, с. 142]. Пояснюючи зміст, який укладено в нього, митець зазначає: «Експрес!.. Не експрес, а ціла республіка на колесах <...> Основний контингент його пасажирів – Україна, ота зірвана з місця і кидана по всіх світах – позагеттю... Екстериторіальна Україна. Україна “без стерна і без вітрил”» [1, с. 142-143].

Перебуваючи в місті, герой в одному з ресторанів спостерігає людей, яких неможливо виділити із загалу. Безликість та знеособлення стають знаком тоталітарної доби. Невипадково Х. Ортега-і-Гассет, досліджуючи феномен масової людини ХХ століття, констатував: «Натовп, що виник на авансцені суспільства, став помітним... Солістів більше немає – один хор» [5, с. 17]. І. Багрянний, змальовуючи атмосферу в ресторані, розкриває передусім неавтентичність його відвідувачів, які настільки зрослися зі своїми «ролями», що своєї несправжності не відчують. Натомість споглядання цієї веремії

викликає у Григорія Многогрішного внутрішній спротив: «Дивився собі всередину, й було там ніби на пожарищі, і так, ніби йому хтось наступив чоботом на самісіньке серце <...> Перед ним вихалась... веремія людського спітнілого, фарбованого й пудрованого м'яса <...> Мотлох!!!» [1, с. 159].

Варто відзначити, що після поїздки до Хабаровська у внутрішньому світі героя спостерігаємо зміни, які багато в чому визначають подальші події в романі. Зустрічі Григорія Многогрішного зі слідчим Медвином у тайзі передують полювання родини Сірків на кішку, до якого долучається сам утікач. Відображаючи розв'язку боротьби людини та звіра, І. Багрянний зазначає: «Тільки тепер Григорій побачив, що він голими руками вп'явся в рудий загривок та так і заляк» [1, с. 175].

Зустріч Григорія Многогрішного з майором Медвином у тайзі можна інтерпретувати як результат «межової ситуації», що в таких умовах вимагає від героя швидкого рішення, а саме: подолати ворога як морально, так і фізично. Перед убивством енкаведиста Григорій Многогрішний вимовляє єдину фразу: «Ну, все, таваріщ следователь! Все... Кінчаю слідство... Тут... я тобі... й реві, тут я тобі й трибунал!» [1, с. 179]. Фізичне знищення майора не викликає в душі колишнього в'язня жодних докорів сумління, оскільки в контексті «Тигроловів» його варто інтерпретувати як крок до майбутніх змін у житті колишнього арештанта. Отож убивство Медвина звільняє героя від умовностей, що принижують гідність людини. За І. Багрянним, зняття обмежень світу є перманентним обов'язком людини, яка в такий спосіб виявляє особистісну велич у світі, сповненому пасток. Ця думка набуває особливого звучання у фіналі твору, коли Григорій Многогрішний разом з Наталкою наважуються на втечу, що в контексті твору стає символом нового життя: «Шлях їм прослався вперед, в невідоме. Десь навколо світу. Приготовані на всі труднощі, на жорстоку боротьбу й на втрати, вони спалили всі кораблі за собою та вірили в свою зорю, що присвічувала їм шлях, – шлях в життя» [1, с. 189]. Таким чином, у «Тигроловах» увиразнюється думка про те, що випробування героя мають катарсисний характер і сприяють

його становленню протягом усього існування. Вступаючи у протистояння з ворожим світом, людина утверджує свою самість та пріоритет особистісного буття.

Отже, у «Тигроловах» порушено важливу проблему змагання особистості з ворожим оточенням. Перебуваючи на етапі становлення індивідуальної манери, засвоєння романного мислення, І. Багрянний розкрив нівелюючий механізм тоталітарної системи, що розглядала людину як зручний матеріал для експериментів. Проте в центрі уваги митця герой, що намагається звільнитися не тільки фізично, але й духовно. В екстремальних умовах відбувається метафізичне прозріння цієї особистості, формується остаточна позиція неприйняття зовнішніх умовностей. Передумовою духовного вивіщення героя над дисгармонійним світом є його свідоме протистояння оточенню та вірність самому собі. Ця екзистенціалістська концепція знайде послідовну реалізацію в пізніших романах І. Багрянного. А тому можемо говорити про широку перспективу подальших досліджень.

Література

1. Багрянний І. Тигролови: роман; Чому я не хочу вертатись до СРСР?: памфлет / І. Багрянний. – Кіровоград: Степова Еллада, 2000. – 240 с.
2. Балаклицький М. «Нова релігійність» Івана Багрянного: наукова монографія / М. Балаклицький. – К.: Смолоскип, 2005. – 167 с.
3. Камю А. Бунтующий человек. Философия. Политика. Искусство / А. Камю; [под ред. А.М. Руткевича; пер. с фр. И.Я. Волевос и др.]. – М.: Политиздат, 1990. – 415 с. – (Мыслители XX века).
4. Качак Т.Б. Психологізм образу головного героя роману І. Багрянного «Тигролови» / Т.Б. Качак // Вісник ХНУ ім. В.Н. Каразіна. – № 742. – Серія Філологія. – Вип. 48. – Х., 2006. – С. 30-42.
5. Ортега-и-Гассет Х. Восстание масс / Хосе Ортега-и-Гассет; пер. с исп. С.Л. Воробьева и др.; сост., предисл. В.Ю. Кузнецова. – М.: АСТ, 2001. – 509, [3] с. – (Philosophy).
6. Сподарець М.П. Іван Багрянний – письменник і громадянин (До дев'яносторіччя з дня народження) / М.П. Сподарець. – Х.: ХДУ, 1996. – 104 с.

Анотація

І.В. Романова. Герой у протистоянні зі світом (на матеріалі роману І. Багрянного «Тигролови»).

Мета цієї статті полягає в осмисленні та розкритті екзистенціалістського складника проблеми, пов'язаної з протистоянням людини та тоталітарного світу в романі І. Багрянного «Тигролови». Реалізація мети передбачає розв'язання магістрального завдання – простежити особливості художнього втілення означуваного питання у творі. Методологія дослідження ґрунтується на використанні міфологічного методу, а також методики мотивного аналізу. Перебуваючи в силовому полі раннього українського модернізму (неоромантизму), український письменник у своєму творі художньо реалізував проблему змагання сильної особистості та ворожого їй світу. За художньою логікою роману, символом тоталітарної системи стає «поїзд-дракон». Атмосфера несвободи, що панує в ньому, передається через образ ґрат, який набуває метафоричного звучання: з одного боку, є символом фізичного обмеження людини; з другого – знаком неспроможності боротися з детермінованим світом. Проте І. Багрянний демонструє своєрідний екзистенціалістський парадокс: Григорій Многогрішний – головний герой твору – у цій ситуації не тільки не втрачає себе, а навпаки, прагне випробувати свої можливості.

Ключові слова: людина, детерміноване буття, тоталітарний світ, «ешелон смерті», випробування, катарсис.

Аннотация

И.В. Романова. Герой в противостоянии с миром (на материале романа И. Багрянного «Тигроловы»).

Цель этой статьи состоит в осмыслении и раскрытии экзистенциалистской составляющей проблемы, связанной с противостоянием человека и тоталитарного мира в романе И. Багрянного «Тигроловы». Реализация цели предполагает решение магистральной задачи – проследить особенности художественного воплощения этого вопроса в произведении. Методология исследования базируется на использовании мифологического метода, а также методики мотивного анализа. Пребывая в силовом поле раннего украинского модернизма (неоромантизма), украинский писатель в своем произведении художественно реализовал проблему состязания сильной личности и враждебного ей мира. По художественной логике романа, символом тоталитарной системы становится «поезд-дракон». Атмосфера несвободы, которая царит в нем, передается с помощью образа решетки,

который приобретает метафорическое звучание: с одной стороны, является символом физического ограничения человека; с другой – знаком неспособности бороться с детерминированным миром. Но И. Багряный демонстрирует своеобразный экзистенциалистский парадокс: Григорий Многогришный – главный герой произведения – в этой ситуации не только не теряет себя, а наоборот, стремится испытать свои возможности.

Ключевые слова: человек, детерминированное бытие, тоталитарный мир, «эшелон смерти», испытания, катарсис.

Summary

I.V. Romanova. The Hero in the Confrontation with the World (Based on the Novel «Tyhrolovy» by I. Bahryany).

The purpose of this article is to interpretation and disclosure of existentialist component of a problem with the confrontation between human and the totalitarian world in the novel «Tyhrolovy» by I. Bahryany. The implementation of goal involves solving of the main task – to trace the features of the artistic embodiment of the signified issues in the book. The research methodology is based on using of mythological method and methods of motive analysis. Being in the force field of early Ukrainian modernism (Neoromanticism), Ukrainian writer in his work artistically implemented the problem of competition of strong personality and world which is hostile to her. According to the logic of fiction of the novel, a «dragon-train» becomes a symbol of the totalitarian system. The atmosphere of lack of freedom that prevails in it is transmitted through the image of lattice, which gets a metaphorical sounding: on the one hand, is a symbol of the physical limitations of a human; on the other – a sign of the inability to fight the a deterministic world. However I. Bahryany demonstrates a kind of existentialist paradox: Hrihorii Mnohogrishny – the protagonist of this work – in this situation not only loses himself, but rather strives to test his capabilities.

Key words: human, determined existence, totalitarian world, «the death echelon», trials, catharsis.

Інформація про автора

Романова Ірина Василівна – ORCID: 0000-0003-2702-7070; кандидат філологічних наук, завідувач кафедрую сучасних європейських мов Харківського інституту фінансів Українського державного університету фінансів та міжнародної торгівлі; пров. Плетньовський, 5, м. Харків, 61003, Україна